

elde edilen ürünleri işleyen özellikle petrol ve doğal gaz üretimi, petrol artımı, doğal gaz sıvılaştırması, yan ürünler üretimi gibi endüstriler sağlar. Bu gruptaki endüstri kollarının ülkenin döviz gelirlerindeki payı % 90'ı geçer. Petrol üretimi çeşitli faktörlere bağlı olarak yıldan yıla değişmekle beraber genelde yılda 45-50 milyon ton civarındadır (1988'de 53 milyon ton). Doğal gaz rezervleri çok büyüktür. Bu bakımdan Cezayir Bağımsız Devletler Topluluğu (eski Sovyetler Birliği), İran ve Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra dünyada dördüncü sırayı alır (1988'de 93 milyar m³). Üretilen gazın bir kısmı, Akdeniz'i aşan 2500 km'lik bir boru hattı ile İtalya'ya ihraç edilir. Cezayir diğer bazı önemli yer altı kaynakları bakımından da zengin bir ülkedir. Bu kaynakların başlıcaları demir cevheri (üretim 3,6 milyon ton), kurşun (4,6 milyon ton), çinko (20 milyon ton), bakır (0,6 milyon ton), civa (0,8 milyon ton) ve fosfat (1 milyon ton) ile eski metamorfik ve bilürlü temelin meydana çıktığı Hükkâr bölgesindeki uranyum yataklarıdır. Diğer endüstri kolları arasında en gelişmiş olanları çelik, çimento, gübre, dokuma ve besin endüstrileridir.

Faali nüfusun % 23 kadarı tarımla uğraşır. Sömürge dönemindeki oranı çok daha yüksek olan bu sektörün millî gelirdeki payı ancak % 6 civarındadır. Hemen tamamı kuzeyde toplanmış bulunan tarım toprakları ülke yüzölçümünün ancak % 13 kadarına eşit bir yer tutar. Son yıllardaki genişleme temayülü çeşitli tedbirlerle önlenmeye çalışılan güneydeki çöller ise vahalar dışında göçebe hayvancılık alanıdır. Ülkede birkaç defa toprak reformu yapılmış, bu arada Avrupalılar'ın terkettikleri tarım alanları mücahidin kooperatiflerine veya tarım işçilerinin ortak olduğu işletmelere verilmiştir. Başlıca ürünler tahıl (buğday ve arpa), turuncgiller, üzüm, hurma ve çe-

şitli sebzelerdir. Bazı alanlarda ürün ülke ihtiyacının tamamını karşılamaya yetmez. Bu sebeple dışarıdan özellikle tahıl, yağlı maddeler ve şeker ithal edilir. Sömürge döneminde yılda 15 milyon hektolitreye kadar yükselmiş olan şarap üretiminde bağımsızlığı takip eden yıllarda önemli bir gerileme olmuştur.

Sınırları arasında yer yer 2000 kilometreyi aşkın bir mesafe bulunan ve büyük kısmı çöllerle kaplı olan ülkede en önemli meselelerden biri ulaşım ve iletişimdir. Toplam uzunluğu 80.000 kilometreyi bulan karayolları ile (bunun ancak 24.000 kilometresi asfalt kaplıdır) 4100 km'lik demiryolu bu çok geniş ülke için yeterli sayılmaz. Bu sebeple özellikle çöl bölgesinde hava taşımacılığından faydalanılır. 1986 yılında tarifeli sefer yapılan havaalanlarının sayısı yirmi iki idi. En büyük limanlar kuzeyde, eşya trafiğinin 3/4'ünü üstlenen Cezayir, Annâbe ve Vehrân'dır. Deniz ticaret filosu ve Cezayir havayolları da tamamıyla devlet kuruluşlarıdır. Cezayir'in en çok ihracat yaptığı ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya, en çok mal aldığı ülkeler ise Fransa, Almanya, İtalya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Bernard, "L'Algérie", *Géographie Universelle*, Paris 1937, XI, 178-224; *The Statesmen's Year-Book* (1984-85), London 1985, s. 74-76; *Countries of the World*, Detroit 1986, I, 208-215; "Algérie (Al Djezair, Maghrib al Avsat)", *RMM*, LIII (1927), s. 91-98; "Algeria's Oil and Gas Reserves", *The Muslim World League Journal*, X/5, Mekke 1983, s. 62-64; G. Yver, "Cezayir", *IA*, III, 132-133; J. Despois, "Algeria", *EI²* (İng.), I, 364-366; A. B. M., "Algeria", *EBR*, I, 620-622, 625-627; A. P(renant), "Algérie", *EDn*, I, 631-633, 648-652; *Büyük Larousse*, İstanbul 1986, IV, 2298-2299; D. ve M. Frémy, *Quid* 1991, Paris 1991, s. 866-871.

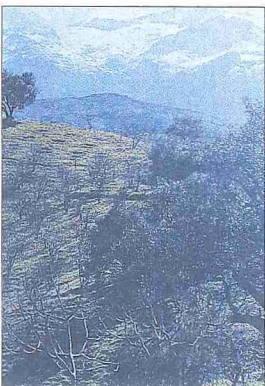
SIRRI ERİNG

II. TARİH

1. İslâm Öncesi Dönem. Milâttan önce 1000 yıllarında Suriye sahillerinden gelen Fenikelî tüccarlar Cezayir'in Akdeniz kıyılarına yerleştiler ve milâttan önce 814'te bugün Tunus sınırları içerisinde bulunan Kartaca şehrini kurdular. Daha sonra Kartaca, onların burada kurdukları devletin hem adı hem de başşehri oldu. Milâttan önce 146 yılında Kartaca'yı ele geçiren Romalılar, milâttan sonra 40 yılına doğru bu bölgedeki hâkimiyetlerini kuvvetlendirdiler ve Cezayir "Mauretania Caesariensis" adıyla imparatorluğun bir eyaleti haline geldi. Bu dö-

nemde kıyı bölgelerinde "Romanizasyon" ismiyle bilinen yoğun bir sömürgecilik ve zulüm siyaseti uygulanırken Cezayir'in iç kesimleri Roma hâkimiyetinin dışına kaldı. Kabile toplulukları halinde göçebe hayatı yaşayan yerli halka Libyalı deniliyordu. Kendilerini "Emâziğ" (hür insanlar) olarak tanıtan bu yerli halka sonraları "Berber" adı verilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra bölge sırasıyla Vandallar ve Bizans'ın hâkimiyeti altına girdi.

2. İslâmî Dönem (Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar). VII. yüzyılın ortalarından itibaren Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh ile Abdullah b. Zübeyr'in emrinde Mağrib'i fethetmek üzere gelen müslüman Arap fâtiher, Berberî kabilelerinin ve Bizans'tan artakalan bazı toplulukların mukavemetiyle karşılaştılar. Bizans'a karşı bağımsızlığını ilân ederek Sübeytî'yi başşehir yapan kumandanı öldürüp şehre girdiler ve 2,5 milyon dinar cizye olarak geri döndüler. Daha sonra Muâviye Mısır valisini göndererek sahildeki bazı yerlerin ele geçirilmesini sağladı. Ebû'l-Muâcîr Dînâr'dan sonra meşhur kumandan Ukbe b. Nâfi' el-Fihri 50'de (670) ve 62'de (682) gerçekleştirdiği seferlerle İslâmiyet'in yayılması için uygun bir ortam hazırlamayı başardı. Ukbe'nin Berberî kumandanı Küseyle ile yapılan bir savaşta şehid düşmesinden sonra (63/682-83) bu görevi Zühayr b. Kays el-Belevî üstlendi. Onun ardından Hassân b. Nu'mân el-Gassânî fetih hareketini devam ettirdi; ancak o da Berberî Melikesi Kâhine önünde hezimete uğradı ve askerini geri çekmek zorunda kaldı (77/696). Fakat bir süre sonra Berberî kabilelerinin de yardımıyla tekrar saldırıya geçerek Kartaca'yı ele geçirdi ve Kâhine'nin sonunu hazırladı (82/701). Böylece İslâmiyet Berberî kabileleri arasında yayılmaya başladı; ancak Emevîler'in yanlış siyasetleri yüzünden büyük çoğunluğu Hâricî mezhebinin benimsedi ve Kayrevan'daki Emevî idarecilerinin zalimane vergi politikalarına isyan etti (740-774). Bu isyan sonunda Ebû Kurra es-Sufri liderliğinde Tilimsân'da Benî İfren Emîrliği (757-765), Tâhert'te de Abdurrahman b. Rüstem tarafından Rüstemî Devleti kuruldu (777-909). Rüstemî Devleti müslüman Cezayir'de kurulan ilk bağımsız devlettir. Bu dönemde Batı Cezayir Fas'ta hüküm süren İdrisîler'in (789-926), Doğu Cezayir ise Kayrevan'daki Ağlebîler'in (800-909) idaresine girdi. Her iki devlet de Bağdat'taki Abbâsî Halifeliği'ne bağlı idi.

Büyük Kabiliye'den bir görünüş - Cezayir

Cezayir IX-X. yüzyıllarda Rüstemiler'in, Ağlebiler'in ve İdrisiler'in idaresi altında ekonomi ve İslâmî kültür alanlarında büyük gelişmelere sahne oldu. Tubne (Tobna), Tâhert, Tilimsân, Mîle ve Bâgâ-ye gibi birçok şehir, ticaret erbabının ve ilim tahsil etmek isteyen öğrencilerin akınına uğradı ve doğuya giden kafilelerin uğrak yeri oldu. Ebû Abdullah eş-Şîî, Rüstemiler ve Ağlebiler'i bertaraf ederek Fâtımî Devleti'ni kurduktan sonra da aynı durum devam etti. İlk Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî ve halefleri Afrika ve Orta Mağrib'i (Cezayir) hâkimiyetleri altına almayı başardılar. Halife Muiz-Lidînillah'ın Fâtımî başşehirini Mehdiye'den Kahire'ye nakletmesinden sonra (362/973) Sanhâce Berberileri Mağrib ülkelerinde idareyi ele geçirerek Zîrîler (972-1148) ve Hammâdîler (1015-1152) devletlerini kurdular. Bu sırada Murâbitlar da (1056-1147) Yûsuf b. Tâşfîn kumandasında Tilimsân'ı ele geçirdiler, Tenes ve Cezayir'e kadar Kuzey Afrika'yı hâkimiyetleri altına aldılar (454/1062). Daha sonra Muvahhidler'in (1130-1269) kurucusu Abdülmü'min b. Ali el-Kûmî, Hammâdî Devleti'ne son vererek Cezayir ve bütün Kuzey Afrika'yı zaptetti (548/1153).

Cezayir VI. (XII.) yüzyılda ekonomik ve kültürel kalkınmaya şahit olmuş, Tilimsân, Bicâye, Kostantine, Annâbe, Tenes ve Vehran şehirleri birer ilim yuvası ve ticaret merkezi olmuştur. İtalyan tüccarlar Piza, Cenova ve Venedik'ten Avrupa mallarını buralara getiriyor, buradan da yün, deri ve hububat alıyorlardı. Muvahhidler'den sonra Doğu Cezayir Tunus'taki Hafsî Devleti'ne (1228-1574) tâbi oldu. Orta ve Batı Cezayir ise Tilimsân'da kurulan Abdülvâdîler'in (1235-1550) idaresine girdi. Tilimsân bu dönemde kültür ve ticaret merkezi olarak büyük bir gelişme göstermiştir.

Abdülvâdîler, Hafsîler ve Merînîler'in saldırıları sebebiyle XIV. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başladı. Bedevî kabileler isyan ederek bazı yerleri ele geçirirken hristiyan İspanyollar da sahilleri işgal ettiler. Abdülvâdîler ve Hafsîler'in hâkimiyeti sadece birkaç şehre münhasır kalınca Cezayir gibi birçok şehir bağımsızlığını ilân etti. Siyasî parçalanmanın ve kabileler arası çekişmelerin sürdüğü böyle bir ortamda İspanyollar da 1505-1513 arasında sahildeki önemli merkezleri ellerine geçirdiler.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr ve'l-mağrib*, Kahire 1961; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Muğrib fî aḥbârî bilâdi lfrîkıyye ve'l-mağrib* (el-Mesâlik ve'l-memâlik'ten Mağrib'le ilgili bölümün ayrı basımı), Paris 1965; İdrîsî, *Vaḥşü lfrîkıyye eş-Şimâliyye ve's-Sahrâviyye*, Cezayir 1957; Abdülvâhid el-Merrâkûşî, *el-Mu'cib fî telḥîşî aḥbârî düveli'l-mağrib*, Kahire 1963; İbn Hammâd, *Aḥbârü mülûki Benî 'Ubeyd ve şretü-hüm* (nşr. M. Vonderheyden), Cezayir 1927; Abderî, *er-Rihletü'l-mağribiyye*, Kösantîne 1964; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-nis fî aḥbâr lfrîkıyye ve Tûnis*, Tunus 1967; G. Marçais, *Les arabes en Berbérie*, Paris 1913; a.mlf., "Algeria", *El2* (İng.), I, 366-367; Ch. A. Julien, *Histoire de l'Afrique du Nord*, Paris 1931, I-II; L. Leschi, *L'Algérie antique*, Paris 1952; L. Balout, *La Préhistoire de l'Afrique du Nord*, Paris 1958; L. Golvin, *Le Maghreb à l'époque des Zirides*, Paris 1962; H. R. Idris, *La Berbérie orientale sous les Zirides*, Paris 1962; P. Boyer, *La vie quotidienne à Alger à la veille de l'intervention française*, Paris 1963; Ahmed Tefik el-Medenî, *Harbû's-şelâsemi' e sene beyne'l-Cezâ'ir ve lşbânyâ*, Cezayir 1968; a.mlf., *Kitâbü'l-Cezâ'ir*, Cezayir 1984; J. C. Vatin, *L'Algérie: politique, historique et société*, Paris 1974; Celâl Yahyâ, *el-Mağribü'l-kebir*, Beyrut 1981, III, 21, 27, 49-53, 81-151; IV, 211-275, 341-412; Nâsirüddin Saïdûnî, *Dirâsât ve ebḥâs*, Cezayir 1984-88, I-II; a.mlf., "Ve Mehdi el-Büabdî", *el-Cezâ'ir fî'l-târîḥ: el-'Ahdü'l-'Osmânî*, Cezayir 1984; a.mlf., *en-Nizâmü'l-mâlî li'l-Cezâ'ir evâḥire'l-'ahdi'l-'Osmânî*, Cezayir 1985; A. Drina, *Les états de l'occident musulman aux XIII, XIV et XV siècles*, Alger 1984; Nikola Ziyâde, *'Âlemü'l-'Arab, Coğ-râfiyyetühü, târîḥühü ve meşâdirü servetih*, Beyrut 1984, s. 35-50; Abdurrahman el-Cilâlî, *Târḥu'l-Cezâ'iri'l-'âm*, Beyrut 1986, I-IV; G. Yver, "Cezayir", *İA*, III, 133-135.

NÂSİRÜDDİN SAİDÜNİ

3. Osmanlı Dönemi. Endülü's'teki müslümanlara karşı giriştikleri "yeniden fe-tih" (i reconquista) tamamlayarak bu siyaseti Kuzey Afrika'ya yaymak isteyen İspanyollar'ın 1505'te Mersâ el-Kebîr, 1509'da Vehran (Oran), 1510'da Bicâye ve kısa bir süre sonra da Tilimsân'ı ele geçirdikleri sırada Ege ve Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerinde bulunan Oruç ve Hızır reislerin Cezayir'e gelip İspanyollar'a karşı mücadeleye girişmeleri, Osmanlı nüfuzunun yerleşmesinin ilk adımı teşkil eder. Cerbe adasına yerleşen ve Yavuz Sultan Selim'in himayesi altına giren Barbaros kardeşler, Cezayir'den gelen bir heyetin İspanyollar'a karşı kendilerinden yardım istemesi üzerine Cezayir şehrini ve onun batısında ki Şerşel'i (Césarée) ele geçirdiler (1516). Şerşel ve Cezayir sultanı ilân edilen Oruç

Reis, Tenes ve Tilimsân'ın zaptından sonra 1518'de Tilimsân'ı geri almak isteyen İspanyollar'la yaptığı savaşta şehid düştü. Onun yerine geçen Hızır Reis Osmanlılar'ın desteğini sağlamaya çalıştı ve adamlarından Hacı Hüseyin'i Cezayir halkının Ekim 1519 tarihli arzısıyla Yavuz Sultan Selim'e göndererek yardım istedi. Yavuz Sultan Selim "Hayreddin" lakabıyla andığı Hızır'ı Cezayir hâkimi olarak tanıdığı gibi yeniçeri ve topçulardan oluşan 2000 kişilik yardımcı birlik, savaş malzemeleri ve gemi levazımatı da gönderdi; ayrıca Cezayir'e gönüllü olarak gidecekleri yeniçerilik imtiyazı ve Anadolu'dan gerektiği kadar asker yazma izni verdi. Bu şekilde hutbenin padişah adına okunmaya başlandığı Cezayir Osmanlı nüfuzu altına girdi. Cezayir'e hâkim olduktan sonra burayı idarî bakımdan ikiye ayırıp doğu kısımlarını yerli emîrlerden Ahmed b. Kâdî, batı kısımlarını Muhammed b. Ali'nin idaresine bırakan Barbaros Hayreddin, kıskırtma sonucu yerli halkın ayaklanması üzerine bir ara Cezayir şehrini bırakarak Cice-li'ye çekilmek zorunda kaldıysa da (1524) üç yıl sonra yine halkın isteğiyle geri döndü ve kendisine isyan eden Ahmed b. Kâdî'yi yenip burayı geri aldı. 1530'da da Cezayir şehri önünde İspanyollar'ın kontrolündeki küçük bir adada yer alan Penon Kalesi'ni (Adakale) ele geçirdi. Ada ile kıyı arasına bir mendirek yaptırdı. Böylece gemileri için muhafazalı bir liman meydana getirdi. Bu arada İspanya'da büyük zulme maruz kalan Endülü's müslümanlarından 70.000 kadarını gemileriyle Cezayir tarafına taşıyarak kurtardı. Cezayir bu dönemde ele geçirilen ganimetlerle zenginleşti ve Türkler'in Hindistan'ı veya Meksika'sı diye şöhrat kazandı.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Barbaros Hayreddin'i İstanbul'a davet edip Cezayir beylerbeyi sıfatı ile onu Osmanlı donanmasının başına getirince Cezayir doğrudan doğruya bir Osmanlı beylerbeyiliği haline geldi (1534). Barbaros, Osmanlı donanması ile yaptığı ilk seferde Tunus'u ele geçirdiyse de (1534) İmparator V. Karl'ın (Şariken) gönderdiği donanma ve yerli halkın ihaneti yüzünden geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat 1536'ya kadar Sâhil ve Tel bölgesi şehirlerinin çoğunu zaptetti. 1538'de Andrea Doria kumandasındaki Haçlı donanmasını Preveze'de yenilgiye uğratarak Orta Akdeniz'de Osmanlı üstünlüğünü sağlamış oldu. Bunun ardından bizzat İmparator V.